

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

Конференция атауы:

«Жастар мен ғылым: бүгінгі мен болашағы» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдар жинағы

Название конференции:

Сборник материалов Международной научно-практической конференции «Молодежь и наука: настоящее и будущее»

Conference name:

International Scientific and Practical Conference "Youth and Science: Today and the Future" Proceedings

Жинақ / сборник:

II том, 5 сәуір 2024, Атырау

ISBN:

978-601-262-550-9

Секция:

IV.II «ӘДІЛЕТТІ ҚАЗАҚСТАН-АДАЛ АЗАМАТ»: ҚҰҚЫҚТЫҚ САНА МЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЖАҢА БАҒЫТ-БАҒДАРЫ РЕТІНДЕ

Жинақтағы жариялану нөмірі:

№ 64

Мазмұндағы беті / жинақтағы беттер:

296 / 296-299

Автор(лар):

Муслимова Аигерим Рахметоллаевна

Мақала атауы:

ЖАЗАНЫ ЖЕҢІЛДЕТУ ТҮРІНДЕГІ ЖАЗАНЫҢ ҚОЛДАНУ АЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҮСІНІГІ

УДК 343.845

ЖАЗАНЫ ЖЕҢІЛДЕТУ ТҮРІНДЕГІ ЖАЗАНЫҢ ҚОЛДАНУ АЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҮСІНІГІ

Муслимова Аигерим Рахметоллаевна

muslimova.aigerim@inbox.ru

7М04201 Құқықтану ББ 1 курс магистранты

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, философия докторы (PhD), қауымд. профессор м.а. – **Кулбаева М.М.**

Қылмыстық жаза дегеніміз қылмыспен күрес шарасы болып табылады, оны азайтуда мемлекет жүзеге асыратын экономикалық, саяси, ұйымдастырушылық-басқарушылық және мәдени-тәрбиелік шаралар шешуші рөл атқаратыны сөзсіз. Сонымен бірге, қылмыстық жаза қылмыстық-құқықтықта қылмысқа қарсы күрестің ең тиімді құралы болып табылады, өйткені ол қылмыс жасаушылардың қоғамға қарсы әрекеттерін тоқтатады. Басқа әлеуметтік идеялар мен саяси бағыттардан айырмашылығы демократиялық құқықтық мемлекет, құқықтық заңның үстемдігі және адам мен азамат құқықтарының басымдығын Қазақстанның мемлекеттік жүйесінің болашағы ретінде іс жүзінде қабылдайды. Бұл мәселені шешу қазіргі заманғы заңнаманы құрумен, мемлекет пен оның органдарының, қоғамдық құрылымдардың, сенімді, әділетті, тәуелсіз сот төрелігінің заңдылығын қамтамасыз етумен ғана емес, сонымен бірге қазіргі кезде мемлекеттік және қоғамдық өмірдің барлық салаларында тұрақсыздықтың алдында тұрған құқықтық нигилизмнің қауіпті шегін еңсерумен байланысты. Ең бастысы қоғамның және әр адамның құқықтық мәдениетінің жоғары деңгейін қалыптастыру. Жалпы ереже бойынша қылмыстық жауапкершілікті сот қылмыс жасағаны үшін кінәлі адамдарға қолданатын жазамен жүзеге асырылады. [1]

Тұңғыш Президентіміз Н.Ә.Назарбаевтің Қазақстан халқына «Қазақстан 2030» жолдауында: «біз заңның абсолютті үстемдігін белгілеп, заңға бағынатын азаматтарды қылмыстан қорғауымыз керек. Табиғаты бойынша адам белсенді тіршілік иесі, сондықтан өмірде жағдай әр түрлі дамиды. Егер адамдардың бір әрекеті жақсылық тудырса және саналы болса, ал кейбір әрекеттер қылмыс ретінде қарастырылуы мүмкін» - деп атап өтілді. [2]

Қылмыстық заңнаманың жаза тағайындауға қатысты мәселелерді реттейтін нормалары қылмыстық істер бойынша әділ үкім шығарудың кепілі болып табылады. Бұл ережелер қылмыстық заңның барлық талаптарының орындалуына ықпал етеді. Олар қылмыстық жазаның мөлшері мен түрін анықтайды, сондықтан жаза тағайындау қылмыстық жауаптылықтың барлық принциптерін ескере отырып жүзеге асырылуы тиіс, олар басқалармен қатар, ауырлататын және жеңілдететін мән-жайларға байланысты. Осылайша, сот айыптау немесе ақтау үкімін жариялаған кезде жасалған әрекеттің сипатын, қылмыскердің жеке басын, оның қоғамдағы әлеуметтік жағдайын, сондай-ақ жазаны жеңілдететін және ауырлататын мән-жайларды ескеруі тиіс. Жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар бірқатар ортақ белгілермен сипатталады, бірақ олардың құқықтық табиғаты әртүрлі. Бұл мән-жайлар қылмыс белгілері болып табылмайды және артықшылықты мен біліктілік белгілерін құрамайды, жауапкершілікті белгілемейді, тек оның көлемін азайтады немесе арттырады.

Қазіргі кезеңдегі қылмыстық заңнаманың өзекті бағыты-жазалау практикасын ізгілендіру және қылмыс жасаған адамдарға қылмыстық-құқықтық әрекетті саралау. Оны табысты іске асырудың маңызды шарты - жазаны жеңілдетудің қылмыстық-құқықтық институты болып табылатын міндетті құрамдас бөлігі болып табылатын нормативтік-құқықтық база. Отандық ғылымда бүгінгі күнге дейін осы институтты құрайтын нормативтік талаптарға кешенді құқықтық зерттеулер толығымен жүргізілген жоқ. Осы олқылықтың орнын толтыруға бағытталған біздің жұмысымыз жазаны жеңілдету институтының сапасы мен тиімділігін арттыруға бағытталған келесі негізгі тұжырымдар мен ұсыныстарды тұжырымдауға мүмкіндік береді.

Жазаны жеңілдетудің қылмыстық-құқықтық институтының қалыптасуының ұзақ тарихы бар, ол қылмыстық құқық саласының қалыптасуымен бір мезгілде басталды және оның даму процесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Қаралып отырған институттың тарихы қылмыстық - құқықтық қатынастарды реттеуге, гуманизм идеяларын қолдану аясын бекіту және үнемі кеңейту туралы куәландыратын қылмыстық құқықтың негізгі кезеңдерін көрсетеді. Жазаны жеңілдететін мән-жайларды анықтауда қылмыс субъектісінің оның қоғамдық қауіптілігінің айтарлықтай азайғанын және кейіннен түзелу мүмкіндігін көрсететін белгілері ерекше мәнге ие, бұл оның қылмыстық әрекетінен кейінгі мінез-құлқымен едәуір дәрежеде расталады.

Жазаны жеңілдету институтының ішкі құрылымында Қағидалардың екі тобы құрайды: а) жасалған қылмыстың сипаттамаларына және кінәлінің жеке басына сүйене отырып, жазаны жеңілдету туралы ұйғарымдар; б) сот талқылауының іс жүргізу ерекшеліктеріне сүйене отырып, жазаны жеңілдету туралы ұйғарымдар. Бұл ретте жазаны жеңілдету институтын оңтайлы орындау мынадай нұсқамалардың болуын және дәйекті түрде қолданылуын болжайды: "жазаны жеңілдететін мән - жайлар"; "кінәсін мойындап келген және жәбірленушіге келтірілген зиянның орнын толтырған кезде жаза тағайындау"; "осы қылмыс үшін көзделгеннен неғұрлым жеңіл жаза тағайындау"; "аяқталмаған қылмыс үшін жаза тағайындау"; "ынтымақтастық туралы сотқа дейінгі келісім жасалған жағдайда жаза тағайындау"; "сотталушы тағылған айыппен келіскен кезде жаза тағайындау", "алқабилердің жеңілдік туралы үкімі кезінде жаза тағайындау". [4]

Сонымен қатар, жазаны жеңілдетудің арнайы ережелерін әзірлеу мен қолданудың әлеуметтік негізі жазаны жеңілдететін жағдайлар болып табылады, олар қылмыс құрамының белгілерінің қатарына қосылмай, қылмыскердің іс - әрекеті мен жеке басының әлеуметтік сипатының кең аспектілерін көрсетеді. Жеңілдететін мән - жайлар жаза тағайындаудың осы жалпы салыстырмалы шарттарының құрамдас бөлігі болып табылады. Осыған байланысты, біріншіден, жасалған іс-әрекетке және кінәлінің жеке басына қатысы жоқ мән - жайларды

жеңілдетуші ретінде тануға болмайды; екіншіден, іс - әрекетті немесе жеке тұлғаны сипаттайтын және жеңілдететін жағдайлардың тәуелсіз мәні бар бірдей жағдайларды бір уақытта екі есе есепке алуға жол берілмейді. Теорияда және құқық қолдану қызметінде жағдайды жеңілдететін деп тану және тағайындау кезінде жеңілдететін жағдайды ескеру арасындағы айырмашылық бар. Жеңілдететін жағдайлардың болуы соттың Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінің санкциясында белгіленген қылмыстық жазаның неғұрлым жұмсақ түрін немесе мөлшерін таңдауына негіз болады. Осыған байланысты әлеуметтік-криминологиялық шарттылық, жүйелі келісімділік, сондай-ақ санкциялардың сапасы мен тиімділігі өте маңызды болып табылады. Ең алдымен, құқық қорғау қызметін оңтайландыру тұрғысынан жазаны жеңілдететін жағдайлардың оны даралау критерийлері жүйесіндегі орнын анықтау маңызды. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 52 бабында жазаны тағайындау кезінде сот қылмыстың қоғамдық қауіптілігінің сипаты мен дәрежесін және кінәлінің жеке басын, соның ішінде жазаны жеңілдететін және ауырлататын жағдайларды ескеруі керек деп тапты. Осымен, қылмыстың ерекшеліктері және кінәлінің жеке басы - әділ жаза тағайындаудың негізгі критерийлері. Атап айтқанда, жасалған қылмыстың қауіптілігі, ең алдымен, заңда белгіленген қылмыс құрамын мойындау арқылы анықталады, олар жасалған әрекетті саралау кезінде ескеріледі және тағайындалған жазаға қайта әсер ете алмайды. Жеңілдететін мән - жайларды қылмыс пен кінәлінің жеке басы туралы деректердің бір бөлігі деп тану туралы заңнамалық шешімнің әділдігін мойындай отырып, оның үкімде жеңілдететін мән - жайларды есепке алу және тікелей тіркеу бөлігінде сотқа ерекше талаптар қоятынын (бұл ауырлататын мән - жайлар үшін де әділетті болады) арнайы атап өту қажет деп санаймыз. [3]

Осылайша, қылмыс субъектісінің оның қоғамдық қауіптілігінің айтарлықтай азайғанын және кейіннен түзелу мүмкіндігін көрсететін белгілері бар, бұл оның қылмыстан кейінгі мінез-құлқымен едәуір дәрежеде расталады. Мысал ретінде бір қылмыстық істі қарастырайық. Қалалық сотының No 1-215-17 іс бойынша сот үкімінде А. есімді азамат өз кінәсін толық мойындайтыны, жасаған әрекетіне өкінетіні, тұрғылықты жері мен оқу орнымен оң сипатталатыны және университет студенті екендігі көрсетілген. Сот жоғарыда аталған мән-жайларды ҚР Қылмыстық кодексі бойынша 53 баптың негізінде жеңілдететін деп таниды. Жеңілдететін мән-жайлар түзеу колониясына жіберу мен бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазаның баламалы түрін таңдау туралы мәселе болған жағдайда ғана жазаның мөлшері мен түріне елеулі әсер етеді. Барлық басқа жағдайларда құқық қорғау органдары заң шығарушының жауаптылықты жеңілдететін мән-жайларды ескеру қажеттілігі туралы нұсқауларын осы мағынада сақтай отырып, оларға екінші дәрежелі мән береді. Жазаны даралаудың негізгі критерийі қылмыстың қоғамдық қауіптілік дәрежесі болып табылады. Жеңілдететін мән-жайлар жазаны жекелендіруге көмектесетін құрал ретінде әрекет етеді. Нәтижесінде жеңілдететін мән-жайларды қолдану тәжірибесі туралы мәселе өзекті болып табылады. Яғни, әлі де өзінің өзектілігін жоғалтқан жоқ. [3]

Сот тәжірибесінде жеңілдететін мән-жайларды қолдануда мәселелер туындайды. Осылайша, көбінесе құқық қолдану тәжірибесінде кінәлінің жеке басын сипаттайтын деректер мен жазаны жеңілдететін жағдайлар араласады. Сот өкілі барлық мән-жайларды біртұтас құрам ретінде жан-жақты көрсетеді, яғни кінәлі тұлға бұрын соңды сотталған болса, ауырлататын мән-жай ретінде, немесе бұрын соңды сотталмаған болса, жеңілдетінген мән-жай ретінде қарастыра алады.

Мәселен, екі адамды өлтіргені үшін А. есімді азамат жазаны жеңілдетуді сұрайды, дегенмен Жоғарғы сот қаулысында екі адамды өлтіру аса ауыр қылмыс болып табылатынын атап өтті. А. есімді азаматтың істегені жазатайым оқиғаның нәтижесі емес және жеңілдетілген мән-жай ретінде қарастыруға келмейді. [4]

Осылайша, жазаны жеңілдететін мән-жайлар қылмыстың саралануына әсер етпейді, бірақ олар қылмыстың қоғамдық қауіптілік дәрежесіне қарай сараланады. Сондықтан да, қылмыстық жаза тағайындау кезінде гуманистік принциптердің кең көзқарасымен

түсіндіріледі. Бұл Қазақстан Республикасы заңнамасының қылмыстық құқығында жазаның әділдігі басым екенін көрсетеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Қылмыстық кодексіне түсіндірме жалпы, ерекше бөлімі/ Борчашвили И.Ш, Қылмыстық құқық жалпы, ерекше бөлім/ Ағыбаев А.Н

2. Қазақстан - 2030 Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы Тұңғыш Президентінің халқына жолдауы (электронды нұсқада)
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K970002030>

3. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі (электронды нұсқада)
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

4. ҚР Жоғарғы Соттың 2015 жылғы 25 маусымдағы «Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері» туралы №4 нормативтік қаулысы (электронды нұсқада)
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000004S>